

Юлія Білюченко

аспірантка,
Харківський національний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-7404-276X>
biliuchenko111@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ У ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Анотація: Стаття висвітлює теоретичний огляд закордонної літератури з проблеми агресивності у осіб похилого віку. Надано психологічну характеристику окресленого феномену та обґрунтовано актуальність проведення емпіричних розвідок в даному напрямку. Огляд наукових здобутків в царині психології показав, що специфіка легітимізованої агресії у пенсіонерів є недостатньо розробленою та вивченою науковою проблемою. Мета дослідження – встановити специфіку легітимізованої агресії у жінок та чоловіків пенсійного віку. Вибірку дослідження склали особи похилого віку у віці від 60 до 70 років, загальною чисельністю 40 осіб. До першої групи увійшло 20 жінок пенсійного віку, до другої – 20 чоловіків-пенсіонерів. Для виявлення психологічних особливостей легітимізованої агресії був використано «Опитувальник легітимізованої агресії» С. Еніколопова та М. Цибульського. Для математико-статистичної обробки даних було використано t – критерій Стюдента для незалежних вибірок.

В ході емпіричного дослідження було встановлено, що для жінок похилого віку характерний прояв агресивної поведінки, котра знаходить своє відображення у найбільш прийнятних для суспільства формах, наприклад, під час комунікації, у вихованні, у прагненні повчати інших, при

обміні досвідом, знаннями чи висловлюванні власної думки. Жінки воліють не демонструвати свої негативні почуття публічно, про що свідчать не достатньо високі показники за всіма шкалами легітимізованої агресії. Жінки пенсійного віку чудово орієнтуються в ситуаціях, коли їх агресивні прояви можуть бути помічені, тому вони прагнуть власні почуття не показувати на широкий загал, оскільки це може негативно відбитися на їх репутації.

Щодо групи чоловіків похилого віку, то вони являються виразними представниками легітимізованої агресії, котрі власну агресивну поведінку можуть вправно виправдати та замаскувати. Доволі сміливі висловлювання на тему політики, спорту, виховання є для них вдалою нагодою щоб продемонструвати багатий особистий досвід з окреслених питань та довести свою правоту, тим самим посилити свій авторитет та компетентність в очах навколишніх. На нашу думку, подібна тенденція є доволі тривожною, оскільки подібні поведінкові реакції досить часто носять провокативний характер та підбурюють до виникнення конфліктних ситуацій.

Ключові слова: агресивна поведінка, агресивність, жінки, легітимізована агресія, пенсійний вік, чоловіки

Yulia Biliuchenko

Postgraduate Student,
Kharkiv National University of Internal Affairs
<https://orcid.org/0000-0002-7404-276X>
biliuchenko111@ukr.net

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LEGITIMIZED AGGRESSION IN THE ELDERLY

Summary: The article covers a theoretical review of foreign literature on the problem of aggression in the elderly. The psychological characteristic of the outlined phenomenon is given and the urgency of conducting empirical investigations in this direction is substantiated. A review of scientific achievements in the field of psychology showed that the specific of legitimized aggression in retirees is not sufficiently developed and studied scientific problem. The purpose of the study is to establish the specifics of legitimized aggression in women and men of retirement age. The sample consisted of elderly people aged 60 to 70 years, with a total number of 40 people. The first group included 20 women of retirement age, the second - 20 retired men. "Questionnaire of Legitimized Aggression" by S. Enikolopov and M. Tsybulsky was used to identify the psychological features of legitimized aggression. Student's t-test for independent samples was used for mathematical and statistical data processing.

Empirical research has shown that older women are characterized by aggressive behavior, which is reflected in the most acceptable forms of society, such as communication, education,

seeking to teach others, sharing experiences, knowledge or expressing their own thoughts. Women prefer not to show their negative feelings in public, as evidenced by not high enough on all scales of legitimized aggression. Retirement women are well-versed in situations where their aggressive behavior can be noticed, so they try not to show their feelings to the general public, as this can negatively affect their reputation.

As for the group of elderly men, they are clear representatives of legitimized aggression, who can skillfully justify and disguise their own aggressive behavior. Quite bold statements on the topic of politics, sports, education are a good opportunity for them to demonstrate rich personal experience on the issues outlined and prove their rightness, thereby strengthening their authority and competence in the eyes of others. In our opinion, this trend is quite alarming, since such behavioral reactions are quite often provocative in nature and become a reason for the emergence of conflict situations.

Key words: aggressive behavior, aggressiveness, women, legitimized aggression, elderly people, retirement age, men

1. Вступ

Постановка проблеми. Легітимність є доволі популярною темою в наукових роботах, котрі висвітлюють проблеми політичних перетворень, конфліктних ситуацій, насильства тощо. Теоретичних та емпіричних напрацювань з точки зору психологічних особливостей є замало та й більшість з них є суперечливими. Загальноприйнятно, легітимність розуміється як припущення або уявлення особи стосовно того, що є правильним, вірним, загальноприйнятним або що максимально відповідає встановленим соціальним нормам та очікуванням. Тобто, легітимізовану агресію, ми розуміємо, як набір особистісно-прийнятних

норм, цінностей та переконань, котрі орієнтують людину в прийнятті рішень та впливають на поведінку. Звідси виходить, що особливості легітимізованої агресії можуть значно відрізнятися у зв'язку з індивідуальними розбіжностями людини стосовно поглядів на цінності, норми й стандарти поведінки, що створює значні проблеми для її вимірювання. Подібні обставини спонукають нас до проведення емпіричних розвідок даного феномену на вибірці пенсіонерів, адже дана вікова група є майже не вивченою в даному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літне населення не завжди є в полі зору психологічних досліджень, про що свідчить доволі обмежена кількість робіт за даною тематикою. Ми вважає-

мо, що вивчення людей похилого віку потребує прискіпливої уваги дослідників, адже розуміння їх особливостей, допоможе розробити та надати кваліфіковану допомогу даній групі населення. Завдяки дослідженням С. Reppold з колегами, нам відомі особливості переживання пенсіонерів після виходу на пенсію, знайомі детермінанти «позитивного» старіння, схарактеризовано стійкість осіб похилого віку та розкрито основні психотравмувальні фактори (Reppold et al., 2015). С. Nalin й L. França змістовно описали, що відбувається з людьми після завершення їх професійної кар'єри та з якими проблемами вони стикаються. Автори дійшли висновку, які компоненти формують оптимістичне сприйняття пенсії та впливають на добробут та задоволеність пенсіонерів (Nalin, França, 2015). Група бразильських вчених встановила, що вихід на пенсію сприймається людьми по різному, одні в ньому вбачають нові можливості, а для інших це «кінець» життя. Тобто, дослідники вважають, що деякі пенсіонери після виходу на пенсію вбачають для себе економічні, емоційні та психосоціальні втрати, а інші сприймають як новий ресурс у житті, котрий надасть можливість побудувати своє життя по-іншому, де буде більше часу для себе, своїх захоплень, мрій, спілкування тощо (França et al., 2013). На підставі аналізу низки закордонних джерел J. Rafalski зі співавторами дійшли висновку, що в науці недостатньо досліджень, присвячених проблемі виходу на пенсію, імовірним психологічним наслідкам та необхідним попереджувальним заходам (Rafalski et al., 2017). Наприклад, L. Barbosa з колегами у своїй роботі пропонують низку поведінкових заходів, направлених на «м'яку» адаптацію до нового статусу (Barbosa et al., 2016), а S. Voehs зі співавторами надають практичні підходи у дослідженні даного явища та описують специфіку психологічного втручання (Voeh et al., 2017). Вчені Університету Східної Кароліни акцентують на тому, що позитивним аспектам виходу на пенсію ще мало приділяється уваги у дослідницькій практиці та орієнтації на завчасну підготовку людини до пенсії (Siguaw et al., 2017).

Група дослідників на чолі з професором L. Volicer встановили, що від 11% до 68% людей похилого віку після виходу на пенсію демонструють ознаки агресивної поведінки. Вчені говорять,

що дане явище є поширеною проблемою серед літніх людей і воно ще обтяжується наявністю когнітивних порушень. Агресивна поведінка літніх людей є небезпечною не лише для самої людини, а й може бути направлена на інших (Volicer et al., 2017). Американські вчені встановили, що значний відсоток пенсіонерів, особливо які мешкають у будинках для літніх людей, схильні до прояву агресії до навколишніх людей й це є тривожним явищем, адже вони легітимізували свою поведінку й надавали власні аргументи своєї правоти (Zeller et al., 2009). Однак у статті J. Malphurs й D. Cohen описується ще прояв агресії пенсіонерів до себе – самогубство. Вчені констатують, що найбільшу кількість суїцидів скоюють чоловіки від 55-ти років (Malphurs, Cohen, 2005).

В західній літературі агресію зазвичай тлумачать як поведінковий акт, направлений на умисне заподіяння шкоди іншій особі (Blair, 2016). G. Lubke з колегами пишуть, що агресія виникає внаслідок емоції гніву, яка має різну інтенсивність починаючи від легкого роздратування до сильної люти (Lubke et al., 2015). На думку E. Fabiansson та T. Denson, агресія є ворожою поведінкою й містить негативні установки й почуття, цинізм, недовіру та підозрілість (Fabiansson, Denson, 2016). A. Piquero зі співавторами визначають агресію як стрімкий прояв фізичних чи вербальних дій, що реалізуються з метою заподіяти шкоди (Piquero et al., 2012). I. Petersen з однодумцями вважають, що агресія є безперервною у часі від дитинства до дорослості. Дана дисперсія агресії має особливе значення в пенсійному віці, що дозволяє якісно вивчати специфіку її прояву та допомагає у профілактиці подібних явищ (Petersen et al., 2015).

Легітимізована агресія у пенсіонерів може мати серйозні наслідки для них, котрі негативно відобразатимуться на сімейних стосунках, соціальних контактах та загальному самопочутті включно. В журналі «Journal of Applied Gerontology» йдеться, що доволі складно пояснити причини подібної поведінки у пенсіонерів, оскільки жоден концептуальний підхід не дав ґрунтовних підстав та знань щодо причини та пов'язаних з ними факторів, наслідків та необхідного втручання для корекції подібної поведінки (Bourbonnais et al., 2020). Адже, агресія є складним актом соціальної поведінки, що має безліч

причин свого виникнення та різноманітну варіативність прояву. Науковці запропонували значну кількість форм, які може приймати агресія, однак легітимізована агресія є поки що мало вивченим явищем. Відомо, що агресія може проявлятися фізично та вербально. Вона може бути прямою та непрямую, імпульсивною та навмисною. Доволі популярними в царині психології є дослідження агресії з урахуванням гендерних розбіжностей. Стереотипно вважається, що агресія та насильство є суто чоловічими проблемами, а у жінок переважає прояв непрямой агресії (Arnoocky et al., 2012). Розуміємо, що в суспільстві чоловіки сприймаються більш жорсткими, а жінкам приписують поширення неправдивих чуток та пліткарство. Однак це не зовсім так. В кримінологічній літературі йдеться, що жінки частіше за чоловіків притягаються до так званих «подвійних арештів», тобто обох партнерів заарештовують одночасно. Дослідники встановили, що подібні обставини частіше кваліфікуються як самооборона жінок (Melton, 2019). Дійсно, широкомасштабні дослідження показують, що як жінки, так й чоловіки з однаковою частотою вчиняють будь-яку форму агресії, спрямовану на їхнього партнера, хоча тяжкість та варіації агресивних дій можуть дещо різнитися (Hamel et al., 2015). Розповсюдженими причинами виникнення подібних конфліктів є романтичні ревнощі (Smith et al., 2017).

Мета дослідження – встановити специфіку легітимізованої агресії у жінок та чоловіків пенсійного віку. Завдання дослідження: 1. Здійснити огляд закордонної літератури з проблеми агресив-

ності у осіб похилого віку. 2. Сформувані групи досліджуваних за гендерною ознакою. 3. Встановити психологічні особливості легітимізованої агресії у жінок та чоловіків пенсійного віку.

2. Виклад основного матеріалу дослідження

Емпіричне дослідження було направлене на встановлення основних характеристик легітимізованої агресії у жінок та чоловіків пенсійного віку. Вибірку дослідження склали пенсіонери у віці від 60 до 70 років, загальна чисельність 40 осіб. В першу групу досліджуваних увійшло 20 жінок, до другої були віднесені 20 чоловіків. Для виявлення особливостей легітимізованої агресії був залучений «Опитувальник легітимізованої агресії» С. Еніколопова та М. Цибульського. Опитувач призначений для вимірювання агресії, яка в суспільстві є соціально схвалюваною, тобто легітимізована. Тест представляє перелік з 44 тверджень. Результати обробляються згідно з ключем за п'ятьма шкалами: «Особистий досвід», «Спорт», «Політика», «ЗМІ», «Виховання». Сума балів за кожною шкалою дозволяє судити про вираженість схильності до легітимізованої агресії в тій чи іншій сфері. Також є інтегральна шкала, що дозволяє зробити висновок про загальну схильність випробуваного до легітимізованої агресії (Барканова, 2009, с.205-210).

Вивчення специфіки легітимізованої агресії у жінок та чоловіків похилого віку надано у таблиці 1.

Таблиця 1. Показники рівня легітимізованої агресії у жінок та чоловіків похилого віку (M±σ)

	Жінки	Чоловіки	t	P
Політика	38.05 ± 1.01	43.81 ± 0.99	4.07	0.001
Особистий досвід	33.75 ± 1.07	44.50 ± 1.12	6.94	0.001
Сфера виховання	16.90 ± 1.03	18.75 ± 1.09	1.23	–
Спорт	13.85 ± 1.10	17.45 ± 1.13	2.28	0.05
ЗМІ	34.15 ± 1.09	35.41 ± 1.11	0.8	–
Інтегральна шкала	71.50 ± 1.12	81.61 ± 1.14	6.32	0.001

Як бачимо, згідно таблиці 1, значущі розбіжності між шкалами зареєстровані у групі чоловіків похилого віку. Максимальні відмінності встановлені в показниках шкал «Політика», «Особистий досвід» та «Інтегральній шкалі» ($p < 0,001$). Також встановлені значущі розбіжності у порівнянні з жінками за шкалою «ЗМІ» ($p < 0,05$). Досліджувані групи жінок та чоловік похилого віку не відрізняються між собою за допустимістю агресії за шкалами «Виховання» й «ЗМІ».

Припускаємо, що чоловіки пенсійного віку більш схильні до даного виду легітимізованої агресії, який може проявлятися в підтримці силових рішень в області політики. Чоловіки виражають більшу цікавість до тих видів діяльності, які тісно пов'язані з агресією та засновані на особистому досвіді - це може бути охота, різні види боротьби тощо. Отже, чоловіки похилого віку більшою мірою ніж жінки схильні до прояву заохочуваної та санкціонованої (легітимізованої) агресії у своєму житті, що свідчить про їх більшу потребу у пошуку засобів для зняття напруги та роздратування та виражається у вищих показниках інтегральної шкали. Щодо жінок похилого віку, то вони мають результати на рівні середніх значень, що дозволяє стверджувати про їх рішучість при висловлюванні думок на тему політичних подій та суспільних перетворень. Вони воліють діяти через призму власного досвіду та схильні до прояву агресії через пасивні форми вираження агресії, котрі відбуваються через мовлення, заздрощах, ігноруванні, прокрастинації, помсті та інші.

Аналіз змістовних відмінностей у прояві легітимізованої агресії між групами пенсіонерів дає можливість виявити якісні тенденції та надати описову характеристику даної вибірки (таблиця 2).

Отже, для жінок пенсійного віку жодна з досліджуваних шкал не знаходиться в межах високого рівня, що дозволяє говорити про відсутність патологічних чи загрозливих форм вираження легітимізованої агресії. Майже всі показники агресії у жінок розташувалися на середньому рівні та свідчать про широку варіативність прояву оправданої агресії у сферах «політика», «особистий досвід», «виховання», «спорт», «ЗМІ». Щодо чоловіків похилого віку, то для них особистий досвід перебуває на рівні високих значень, що підтверджує значущість даного явища та заслуго-

вує на більш прискіпливе подальше дослідження. З середньочастотних рівнів ми розуміємо, що загалом чоловіки похилого віку не віддають перевагу одній поведінці перед іншою, коли демонструють легітимізовану агресію. Інтегральна шкала в обох групах знаходиться в межах низького рівня, а отже не є значно вираженою. Отже, у дослідженні легітимізованої агресії, отримані результати не суперечать гендерним стереотипам.

Таблиця 2. Розподіл за рівнями легітимізованої агресії в різних сферах життєдіяльності у жінок та чоловіків похилого віку

Рівні прояву агресії \ Групи	Жінки	Чоловіки
Високий		Особистий досвід
Середній	Політика Особистий досвід Сфера виховання Спорт ЗМІ	Політика Сфера виховання Спорт ЗМІ
Низький	Інтегральна шкала	Інтегральна шкала

3. Висновки

В ході емпіричного дослідження особливостей виникнення легітимізованої агресії у жінок та чоловіків похилого віку було визначено:

Група жінок похилого віку характеризується своєю агресивною поведінкою, котра знаходить своє відбиття у найбільш прийнятних для суспільства формах, наприклад у спілкуванні, обміні досвідом чи висловлюванні власної думки. Жінки воліють не демонструвати свої негативні почуття публічно, про що свідчать не достатньо високі показники за всіма шкалами легітимізованої агресії. Жінки пенсійного віку чудово орієнтуються в ситуаціях, коли їх агресивні прояви можуть бути помічені, тому вони прагнуть власні почуття не показувати публічно, оскільки це може негативно відобразитися на їх репутації.

Група чоловіків похилого віку є яскравими представниками легітимізованої агресії, котрі власну агресивну поведінку можуть вправно ви-

правдати та замаскувати. Доволі сміливі висловлювання на тему політики, спорту, виховання є для них вдалою нагодою, щоб продемонструвати багатий особистий досвід з окреслених питань та довести свою правоту, тим самим посилити свій авторитет та компетентність в очах навколишніх. Ми розуміємо, що подібна тенденція є доволі тривожною, оскільки подібні поведінкові реакції досить часто носять провокативний характер та провокують до виникнення реального конфлікту.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у більш розгорнутому вивченні особливостей легітимізованої агресії у різних гендерних та вікових групах.

Література:

1. Барканова О.В. Методики диагностики эмоциональной сферы. Красноярск, 2009. 237 с. С. 205–210.
2. Arnocky S., Sunderani S., Miller J.L., Vaillancourt T. Jealousy mediates the relationship between attractiveness comparison and females' indirect aggression. *Pers. Relationsh.* 2012. №19(2). P.290–303.
3. Barbosa L.M., Monteiro B., Murta S.G. Retirement adjustment predictors: A systematic review. *Work, Aging and Retirement.* 2016. №2(2). P.262–280.
4. Blair R.J.R. The neurobiology of impulsive aggression. *Journal of Child and Adolescent Psychopharmacology.* 2016. №26(1). P.4–9.
5. Boeh S.T.M., Medina P.F., Bardagi M.P., Luna I.N., Silva N. Revisão da literatura latino-americana sobre aposentadoria e trabalho: *Revista Psicologia, Organizações e Trabalho.* 2017. № 17(1). P.54–61.
6. Bourbonnais A., Ducharme F., Landreville P., Michaud C., Gauthier M.-A., Lavallée M.-H. An Action Research to Optimize the Well-Being of Older People in Nursing Homes: Challenges and Strategies for Implementing a Complex Intervention. *Journal of Applied Gerontology.* 2020. № 39(2). P.119–128.
7. Fabiansson E.C., Denson T.F. Anger, hostility and anger management, in *Encyclopedia of Mental Health* ed. Friedman H. Waltham, MA: Academic Press, 2016. P.64–67.
8. França L.H.F.P., Bendassoli P., Menezes G.S., Macedo L. Aposentar-se ou continuar trabalhando? O que influencia essa decisão? *Psicologia: Ciência e Profissão.* 2013. №33(3). P.548–563.
9. Hamel J., Ferreira R.J., Buttell F. Gender and batterer intervention: implications of a program evaluation for policy and treatment. *Research on Social Work Practice.* 2015. №27. P.405–412.
10. Lubke G.H., Ouwens K.G., de Moor M., Trull T., Boomsma D.I. Population heterogeneity of trait anger and differential associations of trait anger facets with borderline personality features, neuroticism, depression, attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), and alcohol problems. *Psychiatry Res.* 2015. 230 p.
11. Malphurs J., Cohen D. A Statewide Case–Control Study of Spousal Homicide–Suicide in Older Persons. *American Journal of Geriatric Psychiatry.* 2005. №13(3). P.211–217.
12. Melton H. Victims' experiences and satisfaction with a family justice center», *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research.* 2019. №11(4). P.241–251.
13. Nalin C.P., França L. H.F.P. The importance of resilience for well-being in retirement. *Paidéia (Ribeirão Preto).* 2015. №25(61). P.191–199.
14. Petersen I.T., Bates J.E., Dodge K.A., Lansford J.E., Pettit G.S. Describing and predicting developmental profiles of externalizing problems from childhood to adulthood. *Development and Psychopathology.* 2015. №27(3). P. 791–818.
15. Piquero A.R., Carriaga M.L., Diamond B., Kazemian L., Farrington D.P. Stability in aggression revisited. *Aggression and Violent Behavior.* 2012. № 17(4). P. 365–372.
16. Rafalski J.C., Noone J.H., O'Loughlin K., Andrade A.L. Assessing the Process of Retirement: A Cross-Cultural Review of Available Measures. *Journal of Cross-Cultural Gerontology.* 2017. № 32(2). P.255–279.
17. Reppold C.T., Gurgel L.G., Schiavon C.C. Research in Positive Psychology: A Systematic Literature Review. *Psico-USF.* 2015. №20(2). P.275–285.
18. Siguaw J.A., Sheng X., Simpson P.M. Biopsychosocial and Retirement Factors Influencing Satisfaction With Life: New Perspectives. *The International Journal of Aging and Human Development.* 2017. №85(4). P.332–353.
19. Smith S.G., Chen J., Basile K.C., Gilbert L.K., Merrick M.T., Patel N., et al. The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010–2012 State Report. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention, 2017. 272 p.
20. Volicer L., Citrome L., Volavka J. Measurement of agitation and aggression in adult and aged neuropsychiatric patients: review of definitions and frequently used measurement scales. *CNS Spectrums.* 2017. P.1–8.
21. Zeller A., Hahn S., Needham I., Kok G., Dassen T., Halfens R. Aggressive behavior of nursing home residents toward caregivers: a systematic literature review. *Geriatric Nurse Career Overview.* 2009. № 30(3). P.174–187.

References:

1. Barkanova, O.V.(2009). Metodiki diagnostiki emotsionalnoy sferyi [Methods for diagnosing the emotional sphere]. Krasnoyarsk: Litera-print. [in Russian]
2. Arnocky, S., Sunderani, S., Miller, J. L., & Vaillancourt, T. (2012). Jealousy mediates the relationship between attractiveness comparison and females' indirect aggression. *Personal Relationships*, 19(2), 290–303. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2011.01362.x>
3. Barbosa, L.M., Monteiro, B., & Murta, S.G. (2016). Retirement adjustment predictors: A systematic. *Review, Work, Aging and Retirement*, 2(2), 262–280. <https://doi.org/10.1093/workar/waw008>
4. Blair, R.J.R. (2016). The Neurobiology of Impulsive Aggression. *Journal of Child and Adolescent Psychopharmacology*, 26(1), 4–9. <https://doi.org/10.1089/cap.2015.0088>
5. Boeh, S.T.M., Medina, P.F., Bardagi, M.P., Luna, I.N., & Silva, N. (2017). Revisão da literatura latino-americana sobre aposentadoria e trabalho: *Revista Psicologia, Organizações e Trabalho*, 17(1), 54–61. <http://dx.doi.org/10.17652/rpot/2017.1.11598>
6. Bourbonnais, A., Ducharme, F., Landreville, P., Michaud, C., Gauthier, M.-A., & Lavallée, M.-H. (2020). An Action Research to Optimize the Well-Being of Older People in Nursing Homes: Challenges and Strategies for Implementing a Complex Intervention. *Journal of Applied Gerontology*, 39(2), 119–128. <https://doi.org/10.1177/0733464818762068>
7. Fabiansson, E.C., & Denson, T.F. (2016). Anger, hostility and anger management. In H. Friedman (Eds). *Encyclopedia of Mental Health, 2nd Edition*, Vol 1 (pp. 64–67). Waltham, MA, US: Academic Press.
8. França, L.H.F.P., Bendassoli, P., Menezes, G.S., & Macedo, L. (2013). Aposentar-se ou continuar trabalhando? O que influencia essa decisão? *Psicologia: Ciência e Profissão*, 33(3), 548–563. <https://doi.org/10.1590/S1414-98932013000300004>
9. Hamel, J., Ferreira, R.J., & Buttell, F. (2015). Gender and batterer intervention: implications of a program evaluation for policy and treatment. *Research on Social Work Practice*, 27, 405–412. <https://doi.org/10.1177/1049731515577451>
10. Lubke, G.H., Ouwens, K.G., de Moor, M., Trull, T., & Boomsma, D.I. (2015). Population heterogeneity of trait anger and differential associations of trait anger facets with borderline personality features, neuroticism, depression, attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), and alcohol problems. *Psychiatry Res.*
11. Malphurs, J., & Cohen, D. (2015). A Statewide Case–Control Study of Spousal Homicide–Suicide in Older Persons. *American Journal of Geriatric Psychiatry*, 13(3), 211–217. <https://doi.org/10.1176/appi.ajgp.13.3.211>
12. Melton, H. (2019). Victims' experiences and satisfaction with a family justice center. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 11(4), 241–251. <https://doi.org/10.1108/JACPR-03-2019-0405>
13. Nalin, C.P., & França, L. H.F.P. (2015). The importance of resilience for well-being in retirement. *Paidéia (Ribeirão Preto)*, 25(61), 191–199. <https://doi.org/10.1590/1982-43272561201507>
14. Petersen, I.T., Bates, J.E., Dodge, K.A., Lansford, J.E., & Pettit, G.S. (2015). Describing and predicting developmental profiles of externalizing problems from childhood to adulthood. *Development and Psychopathology*, 27(3), 791–818. <https://doi.org/10.1017/S0954579414000789>
15. Piquero, A. R., Carriaga, M. L., Diamond, B., Kazemian, L., & Farrington, D. P. (2012). Stability in aggression revisited. *Aggression and Violent Behavior*, 17(4), 365–372. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.04.001>
16. Rafalski, J.C., Noone, J.H., O'Loughlin, K., & Andrade, A.L. (2017). Assessing the Process of Retirement: A Cross-Cultural Review of Available Measures. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 32(2), 255–279. <https://doi.org/10.1007/s10823-017-9316-6>
17. Reppold, C.T., Gurgel, L.G., & Schiavon, C.C. (2015). Research in Positive Psychology: A Systematic Literature Review. *Psico-USF*, 20(2), 275–285. <https://doi.org/10.1590/1413-82712015200208>
18. Siguaw, J.A., Sheng, X., & Simpson, P.M. (2017). Biopsychosocial and Retirement Factors Influencing Satisfaction With Life: New Perspectives. *The International Journal of Aging and Human Development*, 85(4), 332–353. <https://doi.org/10.1177/0091415016685833>
19. Smith, S.G., Chen, J., Basile, K.C., Gilbert, L.K., Merrick, M.T., Patel, N., et al. (2017). The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010–2012 State Report. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.
20. Volicer, L., Citrome, L., & Volavka, J. (2017). Measurement of agitation and aggression in adult and aged neuropsychiatric patients: Review of definitions and frequently used measurement scales. *CNS Spectrums*, 22(5), 407–414. <https://doi.org/10.1017/S1092852917000050>
21. Zeller, A., Hahn, S., Needham, I., Kok, G., Dassen, T., & Halfens, R. (2009). Aggressive behavior of nursing home residents toward caregivers: a systematic literature review. *Geriatric Nurse Career Overview*, 30(3), 174–187. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2008.09.002>